

Centra oświatowo-kulturowe Słowiańszczyzny, IX–XIX stulecie

Najnowszym numerem „Poznańskich Studiów Slawistycznych” redakcja oddaje cześć jubileuszowi 250-lecia powołania do życia Komisji Edukacji Narodowej. Oświata z jej kluczowymi funkcjami, edukacyjną, wychowawczą, kulturową, stanowi konstytutywny składnik każdej cywilizacji. Poprzez szkolnictwo państwa tzw. młodszej Europy, do której zaliczane są kraje słowiańskie, łącznie z bałkańskimi, zdobyły możliwość odbierania wzorców cywilizacyjnych wspólnej już chrześcijańskiej Europy oraz przekazywania ich dalej w procesie kształtowania zrębów narodowych tradycji kultury.

Proces tworzenia struktur oświatowych na obszarze Słowiańszczyzny następował równolegle do procesu budowy chrześcijańskich organów państwa. Oświata gwarantowała ich pomyślny rozwój i kształtowanie chrześcijańskich społeczeństw. Państwo wraz z oświatą tworzyło swoisty system naczyń połączonych, w których każda zmiana, każde zachwianie ustroju państwowego, pozostawiało ślad na systemie kształcenia i wychowania.

Definicję pojęcia oświata łatwo znaleźć w słownikach, ale jednocześnie jest to zjawisko trudno uchwytnie ze względu na bliskie związki systemu oświaty z wieloma dziedzinami życia społecznego, gospodarczego, prawnego, kulturowego. Szersze naukowe zainteresowanie oświatą przychodziło falami. Przyniósł je m.in. postęp technologiczny lat 60. i 70. XX wieku, któremu towarzyszyło dynamiczne rozbudowywanie szkolnictwa oraz upadek bloku socjalistycznego, co sprzyjało badawczym przewartościowaniom i reinterpretacji przeszłości, wymuszając nowe podsumowania i nowe perspektywy na przyszłość (cf. Okoń, 2007a, 11–15). Już wówczas w kręgu badaczy upowszechniła się teza, iż istoty oświaty należy

poszukiwać nie tylko przy pomocy pedagogiki, lecz również wielu dyscyplin dodatkowych, jak historia, historia kultury, filozofia, socjologia i in. Przy multidyscyplinarnym podejściu oczywiste stało się, że czynniki pozaszkolne często odgrywały w oświacie ważniejszą rolę niż te wewnętrzne, akcentując znaczenie czynnika kulturowego (cf. Кузьмин, 1971, 3–5).

Warunki kulturowe silnie oddziaływały na system oświatowy Słowian także w planie historycznym. Wyjątkowy etap jego ewolucji nastąpił z chwilą utraty politycznej suwerenności większości słowiańskich państw Europy Południowej i Środkowo-Wschodniej, w wyniku której zerwana została dziejowa ciągłość instytucji szkolnych. Poddana obcemu panowaniu część Słowiańszczyzny straciła swą rozwojową dynamikę. Włączona w granice wieloetnicznych, wielokonfesyjnych i wielokulturowych organizmów państwowych¹, zmuszona była do funkcjonowania w niejednorodnej przestrzeni politycznej, duchowej oraz cywilizacyjnej. Wewnętrzne różnice znajdowały odbicie w charakterze i stopniu rozwoju poszczególnych terytoriów i narodów. Nierównomierność tego procesu przyczyniła się do powstawania odrębnych wariantów systemu oświaty (cf. np. Кузьмин, 1971; Атанасов et al., 1993; Munjiza, 2009; Парлић-Божовић, 2011; Herbst, Kaliszewska, 2017), w którym dużą rolę odgrywały lokalne (w tym peryferyjne) i zagraniczne centra kształcenia, jak Bratysława (Preszburg), Budapeszt, Kijów, Konstantynopol, Kraków, Lipsk, Odessa, Padwa, Praga, Rzym, Saloniki, Wiedeń, a także oświata pozaformalna (definicja pojęcia: Trempała, 2011, 95–104). Nie istniał ani jednolity model edukacyjny, ani wychowawczy. Adeptci kształcenia uczęszczali do szkół wyznaniowych i świeckich, prywatnych i państwowych. Prywatni założyciele, duchowni lub świeccy, w imperium osmańskim i monarchii Habsburgów sięgali po różne wzorce organizacyjne, dawne (cerkiewno)słowiańskie, lecz również greckie, łacińskie, francuskie, rosyjskie, słowiańsko-rosyjskie, serbsko-rosyjskie², brytyjskie³.

1 Austrii, Prus, Rosji, I i II Rzeczypospolitej, Turcji, Wenecji, Węgier, Włoch, krótko Francji.

2 Podane nazewnictwo związane jest także z przyjmowaną przez organizatorów normą językową.

3 Metoda Bella-Lancastera albo system monitorialny (cf. Okoń, 2007b, 45), stosowany też w Bułgarii w okresie odrodzenia.

Międzynarodowe grono badaczy, współtworzących bieżący, zorientowany historycznie, numer „Poznańskich Studiów Slawistycznych” celnie uchwyciło tę specyfikę procesu oświatowego. Dział główny tomu obejmuje dwanaście studiów naukowych poświęconych zróżnicowanym zagadnieniom oświaty białoruskiej, bośniackiej, bułgarskiej, polskiej (dwa), polskiej w Ukrainie, rusińskiej w Serbii, słoweńskiej, serbskiej, ukraińskiej oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Artykuł Marleny Grudy przedstawia edukacyjny aspekt twórczości Valentina Vodnika (1758–1819), pierwszego słoweńskiego poety, pedagoga, uczonego, publicysty, polityka, duchownego i przy tym alpinisty – reprezentanta słoweńskiego oświecenia i odrodzenia narodowego, autora pierwszej gramatyki napisanej w języku słoweńskim, wielu podręczników, przewodników i utworów poetyckich. Mirosława Hordy omawia przysłowia negatywnie oceniające pracę nauczyciela odnotowane w słownikach paremiograficznych języka polskiego XIX i XX wieku. Przedstawia kontekst społeczno-historyczny tego zawodu w Polsce, analizuje użycia literackie i korpusowe omawianych jednostek. Badania prowadzą do wniosku, iż historia zawodu nauczyciela w Polsce w pełni uzasadnia negatywną ocenę zawartą w przysłowiaach; ocena ta jest nadal aktualna. Artykuł Ałły Kozhinowej przybliży skomplikowaną i wyjątkowo słabo znaną sytuację edukacji w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w okresie międzywojennym, kiedy jako urzędowe funkcjonowały cztery języki: białoruski, rosyjski, jidysz i polski. Szczególna uwaga Autorki została zwrócona na język polski w oświacie.

Studium Damiana Kubika prezentuje najważniejsze zjawiska związane z aktywnością dubrownickich elit na płaszczyźnie kulturalnej w pierwszej połowie XIX wieku. Punktem wyjścia rozważań w tekście jest społeczno-klasowy i wyznaniowy obraz Dubrownika, który odzwierciedla atmosferę intelektualną oraz jej wpływ na życie literackie i kulturalne w mieście. Ważną częścią zaprezentowanych analiz są kwestie dotyczące inicjatyw integrujących dubrownickie środowiska inteligentne. Antonina Kurtok skupia uwagę na znaczeniu czasopisma „Biser” jako nośnika idei oświaty wśród bośniackich muzułmanów z uwzględnieniem jego wartości progresywnej i koncepcji emancypacyjnej. Opisuje okoliczności społeczno-polityczne spowodowane okupacją Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry w 1878 r., jej aneksją w 1908 r. oraz

sytuację muzułmanów w nowej rzeczywistości. Szczególnie eksponuje wartości religijne i dogmaty islamu. Artykuł Tomasza Kwoki dotyczy historii rusińskiego szkolnictwa w Wojwodinie w XVIII i XIX wieku przez pryzmat działalności dwóch szkół wyznaniowych: w Ruskim Krsturze i Kucurze. Opisane placówki odegrały ważną rolę w zachowaniu języka, kultury i tożsamości niewielkiej rusińskiej diaspory, która kształtowała się w Baczce i Sremie od połowy XVIII wieku. Natalia Matorina podjęła ciągle niewyczerpująco zbadany temat Brunona Schulza i jego związków z gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu, którego był uczniem, a później pracownikiem. W pole zainteresowania wszedł wpływ pisarza na rozwój i doskonalenie oświatowo-kulturowej przestrzeni Drohobycczyny. Opracowanie Natalii Panas poświęcone zostało Jeliczy Belović-Bernadzikowskiej (1870–1946), serbskiej pedagożce, etnolożce, literatce, autorce *Memuarów (Memoari)*, w których nauczycielka opisuje początki systemu oświaty w Bośni i Hercegowinie pod panowaniem monarchii habsburskiej oraz swój własny wkład w rozwój pedagogiki, pomimo jej hierarchicznej i dyskryminującej struktury. Sergiej Marozau koncentruje się na wkładzie wsi Baruny z okręgu Grodzieńskiego i znajdującego się tam sanktuarium Matki Boskiej Baruńskiej w historię oświaty białoruskiej, wschodnioeuropejskiej sztuki oraz religii chrześcijańskiej w wiekach XVII–XX. Porusza ponadto kwestię dziedzictwa Białorusi we współczesnej historycznej pamięci kraju. Jarosław Poliszczuk bada rolę Uniwersytetu Kijowskiego oraz tajnej politycznej i społeczno-kulturalnej organizacji Bractwo Cyryla i Metodego (1845–1847) w ewolucji światopoglądu ukraińskich elit XIX wieku. Członkowie ruchu, wybitni ukraińscy inteligeni, poddani represjom po rozwiązaniu przez Moskwę Bractwa, nawiązywali do średniowiecznej przeszłości i wspólnego dziedzictwa cywilizacji słowiańskiej. Z czasem zainteresowanie ideologią słowiańską osłabło, na pierwszy plan zaś wysunęła się ideologia niepodległościowa Ukraińców. Alena Rudenka przybliży wiedzę o rzadko pojawiającej się w opracowaniach problematyce, jaką są umiejętności z zakresu matematyki w językowym obrazie świata mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). W tekście udowadnia ponadto, że edukacja w WKL była powszechna ze względu na jego wielowyznaniowość. Obiektem uwagi Ogniany Tenewej jest z jednej strony bułgarski ruch oświatowy

zapoczątkowany w końcu XVIII wieku i jego ewolucja w wieku XIX – szkoły „kilijne”, „wzajemne” i świeckie klasowe w epoce osmańskiego panowania; z drugiej – kroki podejmowane przez państwo bułgarskie po wyzwoleniu 1878 na rzecz budowy instytucjonalnej podstawowej edukacji. Stefan Zdrawinac zwrócił się ku ważnej postaci metropolity Pavla Nenadovicia, hierarchy i autora literatury dewocyjnej, oraz jego wpływu na procesy oświatowe. W pierwszej części pracy pokrótce omówiona została działalność metropolity w kontekście idei oświecenia XVIII wieku. W drugiej części krytycznej analizie poddano źródła słynnego Nenadoviciowego *Katechizmu*.

Dział *Poza tematem* obejmuje dwa artykuły. Irina Betko koncentruje się na porównawczej analizie motywu dnia urodzin i śmierci autora w twórczości wybitnych twórczyń ukraińskiej i rosyjskiej, Lesi Ukrainki oraz Mariny Cwietajewej. Przedstawia paralele typologiczne związanych z życiem i twórczością obu pisarek. Agnieszka Będkowska-Kopczyk poddaje analizie językowe i kulturowe elementy warstwy językowej twórczości macedońskiego muzyka Vlatka Stefanovskiego z czasu jego działalności w zespole *Leb i sol* ('Chleb i sól') oraz kariery solowej.

Artykuły recenzyjne i prezentacje

W dwóch artykułach recenzyjnych, Tarasa Pastucha i Any Takherboucht, naukowej ocenie zostały poddane opublikowane w ubiegłym roku (2023) pozycje książkowe dotyczące najnowszej literatury ukraińskiej oraz gramatyki języka serbskiego i słoweńskiego. Taras Pastuch omawia kilkuautorską książkę poświęconą jednemu z najbardziej ikonicznych ukraińskich pisarzy lat 90. i 2000., Ołesiovi Ulianence. Stwierdza, iż autorzy przedstawiają różne wizje i interpretacje twórczości pisarza. Każdy badacz wybiera własny sposób podejścia do badanej literatury i tylko niekiedy ich ścieżki się przecinają, ukazując wieloaspektowe rozumienie fenomenu twórcy. Ana Takherboucht prezentuje analizę semantyczną i syntaktyczną czasowników percepcji wzrokowej w języku serbskim i słoweńskim z perspektywy lingwistyki kontrastywnej, przeprowadzoną przez Željka Markovicia w jego lingwistycznej monografii.

Nedelia Petkova przybliży książkę płowdiwskiej językoznawczyni, polonistki Dimitriny Hamze. Omawiana praca stanowi cenny wkład w interpretację elementów kodu kulturowego związanego z uniwersalnymi problemami relacji między mężczyzną a kobietą. Autorka, stosując podejście multidyscyplinarne, wskazuje dynamiczną naturę aksjologii paremii.

Artykuły zgromadzone w 27 numerze „Poznańskich Studiów Sławiistycznych” przyniosły cenny poznawczo, wielostronny ogląd zajmującego, ważnego kulturowo i społecznie fenomenu słowiańskiej oświaty w wiekach dawnych, w okresie politycznej zależności od innych państw, gdy sama instytucja szkolna pozbawiona była możliwości zaspokojenia większości potrzeb oświatowych. Wobec różnego typu presji – wyznaniowej, językowej – oraz ograniczeń polityczno-administracyjnych ze strony władz, jej funkcje z powodzeniem były przejmowane przez organy i instytucje działające na polu oświaty nieformalnej, literaturę dewocyjną, czasopiśmiennictwo, organizacje naukowo-społeczne, instytucje kultury.

Autorzy, uzupełniając dotychczasową wiedzę o istotne ustalenia szczegółowe, potwierdzili aktualność tematu i konieczność kontynuowania badań w zakresie szeroko rozumianych zagadnień edukacyjno-oświatowych, które prowadziłyby do nowych syntez.

Marzanna Kuczyńska
Viviana Nosilia

Literatura

- Herbst, M., Kaliszewska, A. (2017). *Zabory a edukacja. Początki szkolnictwa na terytorium Polski w kontekście współczesnego zróżnicowania osiągnięć szkolnych*. „Studia Regionalne i Lokalne” 2(68), s. 5–29. Doi: 10.7366/150949956801.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayer.
- Okoń, W. (2007a). *Nowe spojrzenie na program edukacji*. „Chowanna” R. L(XIII), 2 (29), s. 11–15.
- Okoń, W. (2007b). *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. 3. Warszawa: Żak.
- Trempała, E. (2011). *Edukacja formalna (szkolna) i edukacja nieformalna (równoległa, nieszkolna, pozaszkolna)*. „Przegląd Pedagogiczny”, nr 1, s. 95–104.

- Атанасов, Ж., Люлюшев, М., Колев, Й., Чавдарова, А., Долапчиев, С. (1993). *История на педагогиката и българското образование*. Велико Търново: Къща Аста.
- Кузьмин, М. Н. (1971). *Школа и образование в Чехословакии (конец XVIII – 30-е годы XX века)*. Москва: Наука.
- Парлић-Божовић, Ј. Љ. (2011). *Образовање срба у време турске власти*. „Зборник радова Филозофског факултета” XLI, s. 555–567.
- [Atanasov, Ž., Lûlûšev, M., Kolev, J., Čavdarova, A., Dolapčiev, S. (1993). *Istoriâ na pedagogikata i bălgarskoto obrazovanie*. Veliko Tărnovo: Kăša Asta.
- Kuz'min, M. N. (1971). *Škola i obrazovanie v Čehoslovakii (konec XVIII – 30-e gody XX veka)*. Moskva: Nauka.
- Parlić-Božović, J. L. (2011). *Obrazovanje srba u vreme turske vlasti*. „Zbornik radova Filozofskog fakulteta” XLI, s. 555–567.]